

Panaszkultúrára épülő társadalom

Gréczy Zsolt interjúja

Az emberek tíz év alatt eljutottak oda, hogy a legvidámabb barakkból a legszomorúbb shopping centerben találták magukat – mondta lapunknak Csepeli György. A szociálpszichológus a rendszerváltozás óta eltelt tíz év társadalmi és lélektani változásait elemzi, s úgy véli, 2002 tétje az lehet, erősödik-e a szolidaritás és a humanizmus.

Magyar Hírlap: – A tízéves rendszerváltozásról már számos visszatekintés készült. Láttunk régi fotókat és plakátokat, volt emlékülés, de tudjuk-e, az akkori események milyen társadalmi, lélektani változásokat indítottak el? A kádári szocializáció után van-e már másféle szocializáció?

– A lélektani tényezők sorában kiemelkedően fontos, hogy a változások váratlanul következtek be, ráadásul úgy, mint az időjárás változása. Tehát az embereknek nem lehetett rá befolyásuk. Így a negatív élmények elidegenítő hatást váltanak ki. Ha egy gyerek megüti magát, mindenféle technikákkal igyekszik csillapítani a fájdalmát, mivel maga okozta a bajt. Az előidézés élménye hiányzik a társadalomból, s ez kikezdi a rendszerváltás legitimitációját. A Monarchia felbomlása óta az összes jobb- és baloldali fordulat, a mindenféle felszabadítás, mind az emberek akarától szinte függetlenül jöttek létre. Az államszocializmus alatt a magyar társadalom kivételezett helyzetben élt, a rendszer a többi országhoz képest a lehető legjobb volt, ez biztosított egyfajta jó érzést. A változásokkal viszont ugyanezek az emberek a legvidámabb barakkból a legszomorúbb shopping centerben találták magukat. És a hirtelen felállított nyugati mércéhez képest a fodrász, a vízszerelő, a rendőr és az egyetemi tanár is boldogtalannak érezhette magát.

Magyar Hírlap: – Milyen jellegű ez a frusztráltság?

– Az első szegmens a biztonságérzet eltűnése, amely két elemből áll össze. Az egyik az egzisztenciális biztonság elillanása, hiszen másfél millió munkahely szűnt meg, rengetegen kerültek utcára. Elveszett az a hit, hogy az élet tervezhető: belépünk egy munkahelyre, s ott majd életünk végéig csinálunk valamit, s nem a mi dolgunk, hogy az most jó-e vagy nyereséges, esetleg éppen fordítva. Ráadásul ebből valahogyan meg is lehet élni. Ez egyszer és mindenkorra megszűnt. A másik egy lélektani megközelítés, miszerint voltak akik úgy gondolták, hogy a szocializmus egy hazugság, mások azt gondolták, hogy a kapitalizmus egy hazugság. Vagyis mindenki hitt valamiben, hogy az egyik vagy másik az valóság és igazság. Nos, ez is megszűnt. Az igazságok terén is relativizmus alakult ki, amely beteljesedik azzal,

hogyan az egy hét az három hét, s a nem épülő autópálya az igenis épül. Ez csak egy mai leképződése a folyamatnak, amelyben felsorakoznak egymás mellé olyan kérdések, amelyek nem voltak kérdések: jó helyen álltunk-e a háborúban, bűnös vagy mártír volt-e Bárdossy, egyesek revízió alá veszik a holokausztot, s hogy mi történt '56-ban, Nagy Imrében egy KGB-ügynököt vagy a hős miniszterelnököt tiszteljük. Korábban ezek egyfajta igazságok voltak. Mostanra kinyílt Pandora szelencéje, s kaleidoszkópszerűen kavarnak a részigazságok, szintén nem erősítve a társadalom biztonságérzetét. Az a probléma, hogy nem tudunk választani, s ez a magyarok régi deficitje. Régen mindenki megvette az egyféle cipőt a cipőboltból, ma viszont nemcsak tárgyak, de értékek között is dönteni kellene. Mindez kiegészül a sarcmentalitással, s ezzel párhuzamosan a hitelmentalitás hiányával. Az előbbi azt jelenti, hogy az emberek az államhoz és az adóhoz rejtőzéssel viszonyulnak. Abban vagyunk érdekeltek, hogy a lehető legsajnálattaméltóbb színben tűnjünk fel, jelezve, tőlünk már semmit sem érdemes elvenni. Ettől még lehetünk boldogok és gazdagok, csak nem ezt mutatjuk. Ez már a középkorban is így volt, s a mai APEH nem is sokban különbözik egy Mátyás korabeli adószedőtől. Ellenben a hitelmentalitás nyugati norma, ahol a stratégia arra irányul, hogy sikeresek vagyunk, jól megy a bolt, ezért mosolygunk, tehát hozzánk érdemes fordulni, s még többet adni. A nálunk alkalmazott sarcmentalitással egyfajta panasz kultúra jön létre, amelybe belecsavarodhatunk, mert egy idő után mi is elhisszük, amit mondunk. Ilyen szempontból sokkal több a rendszerváltozás vesztesége, mint a nyeresége.

Magyar Hírlap: - Kimutatható ezen belül generációs különbség?

– Az első kiemelendő következmény, hogy drasztikusan csökken az életbe lépők száma, egyre kevesebben vagyunk. Az idősebbeknek már túl nagy ez az erőpróba, s az egészségügytől sem számíthatnak semmi jóra. Akik már képesek alkalmazkodni, nem esnek kétségbe, ha elvesztik a munkahelyüket, nyelvet beszélnek, még elég kevesen vannak, s nem tudják megfordítani a közhangulatot.

Magyar Hírlap: – Nem csökken-e ezáltal a rendszerváltozás legitimitációja? Tíz éve még megmásíthatatlannak tűnt a többpárti demokrácia, a parlament szerepe, a NATO és az EU-tagság akarása. Mostanában úgy fest, ezzel ellentétes erők hatnak, ráadásul – finoman szólva – döntéshozó személyek magatartása sem egyértelmű. Olyan magasztos kérdések, hogy szabadság még érdeklik az embereket vagy csak a megélhetés?

– Mindennapi életünket befolyásolja a szabadság, a pluralizmus, s mindaz, amit felsorolt, de ez nem átlátható. A forradalom elmaradt, ezért lélektani tartalékok nem képződhettek. Mindezen értékekért ugyanis alig kellett harcolni. Ami maradt, az egy politikai visszahúzóadás. A Fidesz ezt csak felgyorsította azáltal, hogy elvágta azt a diskurzust, amely visszavezethette volna a társadalmat e dolgok átélésére.

Magyar Hírlap: – Biztos, hogy nagy baj az, ha az emberek csak megélik a szabadságot, s nem ezzel kelnek és fekszenek? Sérül-e a közfigyelem nélkül a demokrácia?

– Az nem baj, ha csak megéljük a szabadságot, az a baj, ha ennek következtében azt hazudhatunk, amit akarnak. Építhetnek másik Nemzetit, nem építhetnek metrót, lehet a

számokkal és a tényekkel bűvészkedni. A politika agresszív játék, annak van igaza, aki győz. Ha a Fidesz 2002-ben nyer, nekik volt igazuk. Ezzel együtt a rendszerváltozás egyik sikere, hogy ma már teljesen mindegy, hová viszik a koronát, mikor ülésezik a parlament, mivel a gazdaság önjáróvá vált, s a csatlakozási tárgyalások is zajlanak. A fiatal nemzedék európaizált lett, s a folyamatok függetlenedtek a politikától. Magyarország az unió tagja lesz, s ezáltal Európa keleti vége lesz, mert aki ettől kijebb van – a hozzám eljutó külföldi vélemények szerint – erről legfeljebb ábrándozhat.

Magyar Hírlap: – Érett már a társadalom az uniós csatlakozásra? Nem gondolom, hogy tisztában lennénk ennek következményeivel.

– Ez nem úgy működik majd, hogy előző nap még periferiális közép-európaiak, másnap reggel pedig igazi európaiak leszünk. Ehhez még két generációra lesz szükség.

Magyar Hírlap: – Van arra valamilyen tapasztalat, hogy a társadalom milyen mozgásokkal reagált a rendszerváltozás kormányaira? Antallék úgy gondolták, megválasztásukkal bebizonyosodott, hogy a kommunizmus múló rosszulléte után helyreállt a rend, mivel ez egy keresztény ország. A Horn-Kuncze kabinet a miniszterelnök részéről kezdetben baloldaliságot és egyfajta kádári utópiát üzent, másrészt az SZDSZ részéről a modernizációt, míg az Orbán-Torgyán kormány ismét konzervatív, úgynevezett polgári eszményeket hirdet, időnként a jobbszélő erők segítségét is igénybe véve. Az inga tehát állandóan kileng valamilyen irányba.

– A gazdasági szféra már emancipálódott, s a civil társadalom is megerősödött valamelyest, amely pragmatikusan viszonyul az ön által említett változásokhoz. Időnként úgy tesznek, mintha egyetérténe az aktuális hatalommal, de a maguk szabályai szerint cselekednek. Antallék és a Fidesz konzervativizmusa között az a különbség, hogy a néhai kormányfő és köre hitt abban, amit mondott. Tudták is, ki az a szent István, s nem fordulhatott elő, hogy szabadságharcos nőket férfiaknak nevezzenek ki, s hogy összekeverjék Széchenyi Istvánt Szécsényi Ferencsel. A Fidesz vezetői számára ez a dolog színház. A hívószavakat papagájként használják, s meg kell mondani, helyesen teszik. Ugyanis vannak rétegek, akiknek csak ez a pátoz kell, akik pedig pénzre várnak, a gazdaság fejlődésével elégíthetők ki. Tehát a mindennapi küzdelmekben részt vevők számára szinte mindegy, kik alkotják a koalíciót. Ez legfeljebb az értelmiség bizonyos körei számára okoz fejfájást. A privatizáció ugyan bírálható, de mégiscsak lezárult, s most már lassan kimászunk abból a csődtömegeből, amit az előző rendszer hagyott ránk. Mindennek ez az alapja. Az alapvető kérdések ennél fogva nem a politikusoknál, hanem a cégek vezérigazgatói szobáiban dőlnek el. Szétvált a két szféra, s ez csak erősödni fog az uniós garanciavállalásokkal. A Miniszterelnöki Hivatalt is tölthetjük még újabb kétszáz emberrel, mi szabadon beszélhetünk. Ők legfeljebb Elek István mondatait szabályozhatják, az enyémet nem. Tehát ami a régi időkben kivitelezhető volt, hogy egy KB-főosztályvezető egy tollvonással döntött iskolai szóhasználatokról, az ma nem megy.

Magyar Hírlap: – 1998-tól költözött be a hivatalos politikai retorikába a polgár kifejezés.

A választók számára szimpatikusabb volt az elképzelés, ezt mutatta a két évvel ezelőtti végeredmény. Erősödik-e már a polgárság Magyarországon?

– Megint el kell választanunk a diskurzust a folyamatoktól. Elég egyértelmű ugyanis, hogy nem attól lesz valaki polgár, mert egy párt ezt a szót sokszor használja. Furcsa is Szájer József vagy Deutsch Tamás szájából hallani a család szentségét dicsérő mondatokat. Egyébként pedig polgári réteg mindig is volt nálunk, még Kádárék alatt is. Závecz Tiborral tavaly csináltunk egy elemzést, hogy a polgár kifejezés milyen körökben bírt hívóértékkel. Ebből az derült ki, hogy azok vonzódtak a fogalom felé, akik még nem polgárok, de szeretnének azzá válni. Akik eddig is polgárok voltak, inkább középosztályként vagy értelmiségként nevezték meg magukat. Polgárok voltak a kismamák, az egyetemi hallgatók és a szakmunkások, akiknél a polgárság életépítési tervet jelentett. A Fidesz ezekre a reményekre talált rá.

Magyar Hírlap: – A legnagyobb kormánypart polgárosítási szándéka azért is lehetett támogatásra méltó, mert az utóbbi tíz év kormányai mind arra törekedtek, hogy megerősítsék a középrétegeket, ezáltal csökkentve a leszakadók számát.

– Pedig ezen ők sem tudtak változtatni, mint ahogy az előző és az azt megelőző kabinet sem. A közhiedelemmel ellentétben még az Antall-kormány tette a legtöbbet, de hát a szakadékok is akkor kezdtek tátongóvá válni. A leszakadók helyzetét az is nehezíti, hogy a privatizáló elit nem mutat szociális érzékenységet, s a következő még ennyire sem fog. Úgy nézünk ki, hogy az itt élők tíz százaléka számára már bekövetkezett a Nyugathoz felzárkózás, mintegy harminc százaléknak lehet reménye. Ez azt jelenti, hogy a társadalom másik fele, s azon belül is egy további fél rész, az úgynevezett „underclass” reménytelen helyzetben van. Két-két és fél millió emberről van szó, akik ezt a kondíciót ráadásul tovább is örökítik. Ennek megállítására redistribúcióra volna szükség, de ehhez még nem elég erős a gazdaság. Kérdés, nem lesz-e túl késő, hogy hónapok alá nyúljon az állam. Ez ma megmondhatatlan.

Magyar Hírlap: – Ez kedvez a politikai szélsőségeknek?

– Nem, mert ezek az emberek már vélemény nélkül élnek. A szélsőségre a süllyedés viszi az embert, nem a lentlevőség. A radikalizálódáshoz az vezethet, ha egy, a javait féltő, nem túl jómódú rétegtől elveszik a pénzt, hogy a reményteleneken segítsenek. A beáramló munkaerőtől is ezért tartanak. Mivel azonban a gazdaság állapota javul, s a Fidesz a fejlődőképes középréteget segíti, a szélsőségek legfeljebb 8-10 százalékot érhetnek el a sérelmi politika erősítésével.

Magyar Hírlap: - Lesz-e társadalmi szempontból nagyobb jelentősége a 2002-es választásnak? A pártok múlt és jövő, baloldal és jobboldal között láttatják a versenyt, de a voksolás végül is arról szól majd, hogy lesz-e olyan erő, amely nyolc évig képes hatalomban maradni.

– Ez igaz, de ez már csak a véleményformálónak nagy tét. A játszma lezárult: az alapszerződések megköttek, a külpolitikai irányvonalunk egyértelmű, nem is lehet más, itt vannak a multik, beléptünk az információs korbba és folytathatnám. Ezen nincs erő, amely változtathatna. Ilyen szempontból mindegy, ki győz. Az emberek legfeljebb azt dönthetik el,

hogy melyik párt melyik vezetője a szimpatikusabb. Újabb rendszerváltozás már nem következhet be, erről szól az utóbbi tíz év. Ahová már beléptünk vagy ahová szeretnénk belépni, onnan nem lehet kilépni.

Magyar Hírlap: - Mi javasolható akkor ennek a megosztott, meglehetősen fásult társadalomnak?

– Még soha ennyire nem volt igaz! Mindenkinek meg kell tanulnia alkalmazkodni. Az underclass felemelésére ma nincs sem politikai, sem társadalmi akarat, meg pénz sincs. De ezen túl, nyelvet és minden mást tanulni lehet, elvileg tehát nincs akadály, hogy sikeresek legyünk. Azt remélem e mellé, hogy senkinek nem jó úgy végigmenni egy aluljárón, mintha a waterlooi csataterén sétálna, fekvő nyomorult emberek között. Tehát ha 2002-nek lesz tétje, az igazi kérdés az lehet: felerősödik-e a szolidaritás, a humanizmus.